

A beszédfejlesztés tanítása

Az élőbeszéd gyakoroltatása olyan szóbeli szövegalkotó tevékenység irányítását jelenti, amelynek során a tanulók különböző típusú, nyelvilleg koherens szövegeket hoznak létre, miközben tekintettel vannak az adott típusú szöveg szerkesztési szabályaira és az úgynevezett kommunikációs és helyesejtési normákra is. (Vö.: *Tanítási program 1. osztály*)

Az 1–4. osztályban a beszédfejlesztés keretében elsősorban arra törekedtünk, hogy a gyerekeket képessé tegyük mindennapi kommunikációs szituációk felismerésére és megoldására egyéni fejlettségi szintjüknek megfelelően. Megismerték és gyakorolták a tanulók:

- a kapcsolatfelvételt és annak viszonzását (köszönés, megszólítás, bemutatkozás);
- a véleménynyilvánítást;
- az üzenetközvetítést;
- a hirdetést;
- az elbeszélést;
- a leírást (állatokról, növényekről, személyekről, tevékenységekről és térről).

Foglalkoztak az érintkezés nem nyelvi eszközeivel (távolságtartás, tekintet, arc- és testjáték), gyakorolták a kommunikációs szerepcserét, valamint elkezdődött az értékelés és a vita alapfogalmainak bevezetése, gyakorlása is. Emellett a beszédfejlesztés az írásbeli szövegek (fogalmazások) létrehozásának is előfeltétele volt.

A fenti folyamatot nem lehet négy év után lezártnak tekinteni. Az élőbeszéd gyakoroltatásának céljai az 5. osztályban a következők:

- kommunikációs szituációkban való eligazodás gyakoroltatása;
- e szituációk megoldására minél sokoldalúbban használható eszköztár kialakítása;
- a tantárgyi tanulás segítése leíró, elbeszélő szövegek alkottatásával;
- a jelenlegi és a majdani életszerepek modellszerű gyakoroltatása.

Az élőbeszéd gyakoroltatása 8–10 fős kis csoportokban lehet eredményes. A csoport szervezését a tanulók különböző nyelvhasználati szintje alapján végezhetjük. Az eredményesség elengedhetetlen feltétele, hogy kísérjük figyelemmel és követeljük meg a már megismert normák megtartását a tanórai gyakorlásokon kívül is, valamint mindennapi helyzetekben, a tanulók egymás közötti, illetve felnőttekkel való érintkezései során.

A megszólalásra való fölkészülés gyakoroltatása

E tevékenységen a konkrét mondanivaló (tárgy) és a hallgatóság összetételéhez és az adott helyzethez illő kommunikációs eszközök (kapcsolatteremtő, kapcsolattartó nyelvi és nem nyelvi elemek) megtervezését értjük.

A tanítás feltétele, hogy a gyerekek önállóan tudjanak lényegkiemelő feladatokat megoldani; valamint az, hogy ismerjék a kapcsolattartás nyelvi és nem nyelvi eszközeit.

A tanítás szakaszai:

- Gyűjtessük össze a tanulókkal a kapcsolatteremtés és -tartás különféle formáit!

- Válasszunk egy témát a feladatgyűjtemény témajegyzékéből! A gyerekek szerezzék meg a szükséges háttérismereteket (pl. olvassák el Petőfi életrajzát, keressenek a témához újságcikkeket)!
- Készítsünk írásbeli (esetleg szóbeli) vázlatot a tételmondatok, illetve a kulcsszavak lejegyztetésével!
- Az írásbeli vázlaton jelöltsük a gyerekekkel, hogy hol, milyen kommunikációs eszközt lenne érdemes alkalmazniuk a helyszín és a hallgatóság ismeretében!

Az egyes tanulótípusok és a velük való bánásmód

- ê A szóbeli szövegalkotástól szorongó gyerekekkel írásban készítsünk vázlatot. Ezt ellenőrizzük, ha lehet, dicsérjük meg a tanulót, s ezután olvassuk föl a vázlatot!
- ê Az önálló szövegfeldolgozásban elmaradt, lényegkiemelési feladatokat nehezen megoldó gyerekek számára bontsuk apróbb lépésekre a tételmondat kiválasztásának menetét, a tételmondatok logikus sorrendbe állítását, majd ebből a vázlat kialakítását.
- ê A fejlett kommunikációs képességekkel rendelkező gyerekektől a hangerő és egyéb szöveg-fonetikai eszközök, valamint a kapcsolatteremtő és -tartó formák pontos megtervezését kérjük.

A szóbeli szövegalkotás gyakorlása különböző műfajokban

A kapcsolatteremtés és a kapcsolattartás

Mit jelent a kapcsolatteremtés és a kapcsolattartás tanítása?

Elemi szinten – 1–4. osztályban – a köszönésnek, a megszólításnak és a bemutatkozásnak, illetve ezek fogadásának tanítását jelentette.

5. osztályban is szinten kell tartani az alsóbb osztályokban elsajátítottakat. Ezt *Az előbeszéddel azonos időben érvényesülő kommunikációs normákhoz való igazodás gyakorlása* című fejezetben részletezzük.

A gyerekek iskolai életében 5. osztálytól egyre nagyobb szerepet játszik az alkalomhoz illő, szerepszerű kapcsolatfelvétel. A feladatgyűjtemény feladatai ezért az idén *Az osztályba érkezett (meghívott) vendégek üdvözlésére és névnap, születésnap és egyéb alkalomra szóló köszöntők gyakoroltatására* adnak mintákat.

Az üdvözlő és köszöntő szövegek – eltekintve az ilyen alkalmakkor szokásos fatikus (tisztán kapcsolatteremtő) mondatoktól – többnyire megszerkesztett beszédművek. Különböző szerkesztettségi fokú üdvözlő és köszöntő szövegeket tanítunk.

Ezek lehetnek:

- olyan szövegek, amelyekben csak fatikus elem (tisztán az alkalomhoz illő mondat) és a hozzá tartozó gesztus (ölelés, kézfogás, ajándékozás) található;
- olyan szövegek, amelyekben fatikus elem, a hozzá tartozó gesztus és a szöveg rövid lezárása (például: „Remélem, jól érzi majd magát olvasói között!”) szerepel;
- olyan szövegek, amelyek a következő elemeket tartalmazzák:
 - az alkalomhoz illő bevezető mondat kissé egyéni megfogalmazásban, egyéni szöveg-környezettel (fantázia, lelemény, humor);
 - a beszélő és a címzett kapcsolatának, viszonyának részletezése (az alkalom ecsetelése: miért került rá sor?; a címzett személyének ismertetése a hallgatósággal, esetleg méltatása stb.);
 - az üdvözlés, köszöntés lezárása nyelvi és nem nyelvi eszközökkel.

Hogyan tanítjuk?

Az üdvözlő és köszöntő szövegek alkottatását minden esetben *tanulói felkészülés előzze meg!* A felkészüléskor a gyerekeknek az alábbi tényezőkre kell figyelemmel lenniük:

- Ki mondja a köszöntőt, az üdvözlő szöveget? (Osztálytitkár, tanítvány, unoka stb.)
- Kinek szól a köszöntő, az üdvözlés? (Osztálytársnak, barátoknak, felnőtt családtagnak, pedagógusnak, több felnőttnek stb.)
- Milyen alkalomból és hol hangzik el? (Nyílt tanítási napon, iskolai író-olvasó találkozón, születésnapon, telefonban stb.)

Ezek a tényezők meghatározzák, hogy a hangvétel milyen lehet: hivatalos, baráti, humoros, családias stb.

Hogy melyik tanulótól milyen fokú szerkesztettséget kérhetünk (lásd *Mit jelent a kap-csollatteremtés, kapcsolattartás tanítása?*), azt egyénre szabottan kell eldönteni. Mindenkitől követeljük meg viszont azt, hogy ügyeljen a nem nyelvi kapcsolatfelvételre, -tartásra is! (Tekintet-tartás, távolságtartás, testtartás, gesztusok, a hangszín melegsége, a hanglejtés eleveensége.)

Az egyes tanulótípusok és a velük való bánásmód

ê A szorongó vagy nyelvileg nehézkesen érintkező gyereket az előre várható beszédhelyzetekre alaposabban fel kell készíteni. (Mondja el pontosan, kivel kell kapcsolatba lépnie; ismétlje el az illendő nyelvi formát; tervezze meg és mutassa be, milyen nem nyelvi kommunikációs eszközt fog használni.)

A kapcsolatban lévő, éppen beszélő gyereket – ha már elmondta, amit akart – utólag kell figyelmeztetni a hibájára, esetleg el kell ismételtetni vele a helyes nyelvi formát a kísérő nem nyelvi elemmel együtt. (Például: „Mondd el ezt úgy, hogy megszólítasz, és közben rám nézel!”)

ê A nyersen, esetleg tapintatlanul érintkező gyerekekkel a következőképpen bánjunk:

- Mondassuk el, majd minősítsük vele az elhangzó üdvözlést vagy köszöntést! (Minősítő szavak és kifejezések például: fölényes, lekezelő, nyegle, szemtelen, tolakodó, durva, a kapcsolatot indokolatlanul, egyoldalúan megszakította stb.) Szükség esetén vezessük rá a minősítő szóra, végső esetben mondjuk ki helyette!
- Elemeztessük, hogy miben fejeződött ki a negatív viszonyulása! (A nyelvi formája volt bántó; túl hangos volt; a hanglejtésből, hangszínből érződött; durva mozdulattal fejeződött ki.)
- Szűkebb, ismerős közönség előtt ismételtessük meg az érintkezést, illetve annak kifogásolt részét!

A tanulásirányítás normái

- j Az üdvözlő, köszöntő szövegeket szorongva mondó gyereket ne szégyenítsük meg, vele halkán és tapintatosan elemezzük a hibákat!
- j A túl magabiztos gyerektől a pedagógus ne fogadja el a csak nyelvi formájában kifogástalan kapcsolatfelvételt, illetve kapcsolattartást, követelje meg a nem nyelvi eszközök árnyalt használatát!
- j Nagyobb nyilvánosság előtti (iskolai szintű rendezvény, író-olvasó találkozó), szerepszerű megnyilatkozásra csak az ismerős, szűkebb közönség (osztálytársak, szülők) előtt már jól helytálló gyerekeknek adjunk lehetőséget!

A szándéknyilvánítás

Mit jelent szándéknyilvánítás tanítása?

1–4. osztályban a szándéknyilvánítás szövegtípusaiként a kérést, a felszólítást, a tudakozódást és a meghívást a legkülönbözőbb szituációkban gyakoroltattuk ismerős és idegen helyszíneken.

5. osztályban a szándéknyilvánító szövegtípusok közül kiemelten fontosnak tartjuk a *veszélyhelyze-tekben való segítségkérés, tudakozódás* tanítását. Ennek az a magyarázata, hogy ebben az életkorban a gyerekek már nagyobb önállóságot igényelnek. Szüleik, pedagógusaik olyan feladatokkal is megbízhatják őket, amelyek nem mindennapos útvonalakra (városi közlekedés), helyszínekre (színház) irányítják őket, szokatlan szituációkat teremthetnek számukra.

Segítségkérés esetén a 2. személy van előnyösebb helyzetben. Az 1. személy tőle vár valamilyen segítséget, számára kedvező cselekvést. Veszélyhelyzetben ez az alárendeltség fokozottabban érvényes, ezért döntően fontos, hogy milyen a beszélő magatartása (nyelvi és nem nyelvi értelemben egyaránt).

A *tudakozódás* tanítása valamilyen adat, információ, cselekvésmód, tevékenység megismerése, megszerzése érdekében végzett szövegalkotás gyakoroltatását jelenti. Tudakozódáskor az 1. személy a 2. személytől csupán információt szerez a saját cselekvéséhez. Veszélyhelyzetben különösen fontos a pontos, szabatos fogalmazás.

Hogyan gyakoroltatjuk a szándéknyilvánítást?

A kérdés, tudakozódás szövegét mindig pontosan, szabatosan fogalmaztassuk meg a gyerekekkel. Követeljük meg, hogy vegyék figyelembe a 2. személy lehetséges ismereteit a kérdés tárgyáról és az 1. személy körülményeiről. (Például: ne használjanak csupán mutató névmásokat, határozószókat a veszély helyszínének meghatározására.)

Készítsük a gyerekeket arra, hogy tudatosan alkalmazzák ilyenkor is a kapcsolatfelvétel és a kapcsolattartás nem nyelvi eszközeit. Azaz, amíg elmondják a kérésüket, addig nézzenek a 2. személyre, fordítsák felé legalább az arcukat, kivéve, ha ez valamilyen fizikai akadályba ütközik (például baleset alkalmával). Törekedjenek arra is, hogy ijedelmüket, izgatottságukat leküzdjék, és ne kezdjék a kérést kiabálva (kivéve, ha a távolság, az események gyorsasága indokolja), ne forduljanak el minduntalan a megszólított személytől.

Nem mond ellent az előbbieknél, hogy a segítségkérés felhívó jellegű közlés, amely szükség esetén lehet akár egy kiáltás is (például: „Ne tessék becsukni!” – ha egy kisgyerek kapaszkodik a buszajtóba). Ilyen esetekben a közlés megismertető funkciója háttérbe szorul, tehát nincs értelme a történet részletesen ismertetni, hiszen a szituáció, a megszólaló hangereje, hanglejtése, tekintete, gesztusa, testtartása kiegészíti, megerősíti a segítségkérés jelentését.

Az 5. osztályos feladatgyűjtemény csupán mintákat ad a gyakoroltatáshoz. Tanítványainak körülményeiből kiindulva minden pedagógus meg tudja találni az érvényes, illetve aktuális veszélyhelyzeteket. Az előre várhatóakra készítsék fel tanulóikat, a megtörtént szituációkat pedig játszassák, beszéltesék el velük, s elemezzék a helyes és a helytelen viselkedési formákat is.

Az egyes tanulótípusok és a velük való bánásmód

ê A félénk, szorongó gyereket idegen helyen, idegen személytől való kérésre, tudakozódásra lehetőség szerint csak akkor készítsük, ha előkészítettük a megszólalásra, illetve ha a 2. személytől (ismerőstől) segítőkész viszonyulás várható. Vonjuk be viszont az elemzésekbe ezeket a gyerekeket is.

ê Azokkal a gyerekekkel, akik nehezen tudnak szöveget alkotni, többször is ismételtessük el, hogyan fogják a 2. személyt megszólítani, s milyen szöveget mondanak majd neki.

ê A darabos, illetve durva, fölényes modorú gyerekekkel játszassuk el a majdani helyzetet előre, hogy a szöveg kicsiszolódjék, és a hanghordozás az udvariashoz közeledjen.

A tanulásirányítás normái

- j Nem szabad elnéznünk a tanulóknak a durvaságot, fölényességet a kérésben (például: „Ne állj a vezető elé, te idióta!”), a nehézkességet a tudakozódásban (például: „Csókolom! Megmondaná a néni, ha tetszene tudni, hol lakik Kiss Gábor, tetszik tudni, késő van már, félek, hogy besötétedik, mire odaérek.”).
- j Minden gyereket készíteni kell arra, hogy veszélyhelyzetekben kérjen, tudakozódjon. Arra törekedjünk, hogy különféle szituációkban föltalálják magukat a gyerekek, „ne vesszenek el”.

A véleménynyilvánítás és a vita

A véleménynyilvánítás tanulása során a gyerekek 1–4. osztályban az árulkodás és a jogos panasz közti különbséget tanulták meg, majd mindennapi konfliktusok elemzése kapcsán önmagukról és társaikról, saját és mások cselekedeteiről mondtak értékjelentéseket. A 4. osztályban a vélemények ütköztetésének, a vitának a szabályaival is kezdtek megismerkedni.

5. osztálytól a *véleménynyilvánítás és a vita* gyakoroltatásának célja, hogy elősegítsük az elemző gondolkodásra való beállítódást, valamint az önálló, tapintatos konfliktuskezelést.

Mit jelent a vélemény kifejtése mindennap konfliktusok kapcsán?

Az 5. osztályban továbbra is a gyerekek egymás közti konfliktusai esetén tényszerű eseményfeltárást, a megismert kategóriák alapján történő értékjelentések megfogalmazását értjük véleménykifejtésen.

Hogyan tanítjuk a vélemény kifejtését?

A véleménynyilvánítás tanításának szakaszai a következők:

- a) Elképzelt szituációban mintaszöveget adunk a gyerekeknek a véleménynyilvánításra, s ezt elemezz-tetjük velük az alábbi szempontok szerint:
- a konfliktus szereplői, mibenléte, körülményei;
 - kijelentések megfogalmazása a szereplők megnyilatkozásairól (pl. gúnyos, segítőkész, ártó szándékú, közömbös stb.);
 - az elfogadható, korrekt véleménynyilvánítás kiválasztása;
 - a konfliktus újbóli lejátszatása.

(Lásd: *Feladatgyűjtemény* 1. feladat!)

- b) Az elképzelt (vagy valós) konfliktust az előző szempontok alapján önállóan elemezz-tetjük a gyerekekkel. Ekkor már saját maguk fogalmazzák meg az értékjelentéseket. (Lásd: *Feladat-gyűjtemény* 2. feladat!)

- c) A *Feladatgyűjtemény* 3. pontjában szereplő témákról vagy az osztály, az egyes gyerekek életében adódó helyzetekről mondassunk véleményt a gyerekekkel. A kiscsoportos kommunikációs gyakorlat keretében ezeket a véleménynyilvánításokat értékeltessük is a tanulókkal a megadott szakszavak felhasználásával!

A véleménynyilvánítás eredményes tanításához elengedhetetlen, hogy a pedagógus a gyerekeket közvetlenül érintő, hozzájuk közel álló témákat válasszon feladatul, valamint az, hogy az osztályban adódó konfliktusokat minden alkalommal az a) pontban megadott szempontok szerint elemezzesse a gyerekekkel.

Közös élményekről való véleményalkotás esetében előbb mindig idézzük föl a feladat tárgyát (film, színdarab, kirándulás stb.) leírás vagy elbeszélés alkottatásával, majd ezt követően fogalmaz-tassunk véleményt esztétikai, etikai, logikai, lélektani kategóriák szerint. (Például: szép – rút, bájos – giccses, figyelemfelkeltő – unalmas, igaz – hamis, fegyelmeztet – fegyelmeztetlen stb.)

Az egyes tanulótípusok és a velük való bánásmód

- ê A túl magabiztos, fölényes véleményalkotókat készítsük árnyaltabb véleménykifejtésre.
- ê Az elhamarkodott véleménynyilvánításra hajlamos, másokat sértegető gyerekeket ne elsőként szólítsuk; adjunk időt nekik véleményük átgondolására. Ha mégis megsértik társaikat, rag-aszkodjunk a bocsánatkéréshez!
- ê A visszahúzó, a szövegalkotásban lemaradó gyerekeket ne bélyegezzük meg („Na, ma se szólaltál meg!”); helyette tapintatosan vonjuk be őket a beszélgetésbe, és elégedjünk meg rövid, egy-két szavas kijelentéseikkel is.
- ê A „semlegességre” hajló, a nyílt állásfoglalást kerülő gyerekeket – ha egyébként biztos, jó szövegalkotók – kijelentéseik elemezgetésével készítsük színvallásra.

A tanulásirányítás normái

- j Az osztálybeli konfliktusokról való véleménynyilvánítás nem válhat bírások színterévé. (Például: „Már megint a Karcsi kezdte! Ne is álljunk vele szóba többet!”)
- j Ezek az alkalmak ne torkolljanak erkölcsi prédikációba! („Hányszor megmondtam már...! Magad is láthatod, hova vezet ez!”)

Mit jelent a vita gyakoroltatása?

Értékkijelentések (vélemények) ütköztetését kiscsoportos keretben, előzetes felkészülés után, olyan tárgyban, melyek a gyerekek érdekszférájába tartoznak, illetve attól távolabb eső, semleges (esetleg egyéb tantárgyak tanulása közben felmerülő) témákban.

A vita gyakoroltatása során megtanítandó fogalmak:

érv: ellenőrizhető kijelentés véleményünk alátámasztására;

indok: okfeltáró kijelentés;

cáfolat: egy érv hamisságának bizonyítása.

Hogyan tanítjuk a vitát?

A vitát 8–10 fős kis csoportban tanítjuk. A csoportok kialakításakor a gyerekek véleménynyilvánításban nyújtott teljesítményét tartsuk szem előtt. Egy csoportba a megközelítőleg azonos szinten álló gyerekek kerüljenek! A vitatémát a vitavezető előre jelölje ki, hogy a résztvevők idejében fel tudjanak készülni (például könyvtárban; tévéműsor, kiállítás megtekintése során stb.). A vitavezető kezdetben a tanár legyen, később ezt a szerepkört átengedheti egy-egy magabiztosan, de tapintatosan, megfontoltan vitatkozó gyerekeknek.

A vita tanításának lehetséges szakaszai a következők:

- a) Végeztessük el a gyerekekkel a *Feladatgyűjtemény* 5. feladatát! (Hasonlóan semleges, a gyerekek érdekeit közvetlenül nem érintő, részigazságokat tartalmazó kijelentéseket a pedagógus is megadhat a gyerekeknek.)
 - A gyerekek egy csoportja keressen igazoló érveket! (Például: „Szerintem is hosszabb ideig élnek a hegyvidéki emberek, mert kevesebb környezeti ártalom éri őket; mert egészségesebben táplálkoznak; mert csak a legerősebbek, a legteherbíróbbak maradhatnak életben” stb.)
 - A másik csoport próbálja megcáfolni ugyanazt a kijelentést! (Például: „Nem hiszem, hogy hosszabb ideig élnek, hiszen több veszély fenyegeti őket, például vadállatok, lavina; rosszabb az egészségügyi ellátásuk, nem jutnak idejében megfelelő orvosi segítséghez” stb.);
 - Ezek után a két csoport tagjai egyenként mondjanak egy-egy érvet, illetve cáfolatot. A másik csoport tagjai próbálják megcáfolni ezeket, s cáfolatukat indokolják is meg. Eközben a

vitatkozók tartsák be az udvarias szerepcsere, a tapintatos kiigazítás normáit is (lásd a *Részvétel vitában* című fejezetet).

- b) Végeztessük el a *Feladatgyűjtemény* 4. feladatának valamelyik, a témajegyzékben megadott részét!
- Állapodjunk meg a vita témájában (például: Jankovics Marcell *János vitéz* című rajzfilmje).
 - Válasszuk meg (jelöljük ki) a vitavezetőt!
 - A felkészüléshez adjunk szempontokat (például: nézzenek utána a gyerekek, milyen alkotásai vannak még Jankovics Marcellnak; figyeljék meg, szöveghűen dolgozta-e fel a művész Petőfi elbeszélő költeményét; keressenek népi motívumokat a szövegben, a rajzos megjelenítésben stb.)! Jegyzeteket is készítsenek a gyerekek.
 - Ismertessük a tanulókkal a *Feladatgyűjtemény* 4. pontjában megadott normákat!
 - A fenti előkészítés után kezdjük meg a vitát!
- A vitavezető (tehát kezdetben a pedagógus) feladata, hogy ismertesse a vitaközás szabályait:
- Ne vágjunk egymás szavába; csak az beszéljen, akinek a vitavezető megadta a szót!
 - Ne térjünk el a tárgytól (ne társunk véleményéről vitakozzunk)!
 - Sem a hangerő, sem durva megjegyzések nem szolgálják a meggyőzést!
- Ugyancsak a vitavezető adja meg, illetve vonja meg a szót, ha ez szükségessé válik. (Ez utóbbit illik tapintatosan megindokolnia.) Próbálja meg úgy irányítani a vitát, hogy annak eredménye pozitív értékattitűdöt tükrözzön. A végén összefoglalja az elhangzottakat, és lezárja a vitát.

Az egyes tanulótípusok és a velük való bánásmód

- ê A témától gyakran elkalandozó gyerekeket figyelmeztetni kell hibájukra, és javíttatni kell velük beszédprodukcióikat!
- ê Az indokolatlanul sokat fecsegő gyerekektől – előzetes figyelmeztetés után – vonjuk meg a szót!
- ê A szorongó, nehezen állást foglaló gyerekeket tapintatosan kell bevonni a beszélgetésbe. Ne sűrgessük és semmiképpen ne szégyenítsük meg őket!
- ê A túl magabiztos gyerekeket csak a pontos, a témát több oldalról megközelítő érvelésért dicsérjük meg!
- ê A konfliktuskerülőket kérdésekkel segítsük véleményük megfogalmazásában!

A tanulásirányítás normái

- j Előzetes felkészülési lehetőség nélkül ne szervezzünk vitát!
- j Ha már nem a tanár a vitavezető, nem szükséges, hogy a vita eredményét megismételje a nyomaték kedvéért. Ám ekkor a vitavezető tevékenységének elemzésére vissza kell térni!
- j Ne engedje a pedagógus, hogy a gyerekek hangerővel próbálják meggyőzni egymást!

Tájékoztató-ábrázoló szövegek alkotása

Mit jelent a tájékoztató-ábrázoló szövegek alkotásának gyakoroltatása?

Gyakran éri jogos vád az iskolát amiatt, hogy csak ismereteket kér számon a tanulóktól, s nem tanítja meg, hogyan kell azokat elmondani *eleven szövegbe* ágyazva.

A *Feladatgyűjtemény*ben közölt feladatok, feladatminták arra készítetik a tanulókat, hogy maguk alkossanak szakszerű szövegeket térképekről, fényképekről, bélyegekről, műalkotások reprodukcióiról stb., azaz szöveg nélküli információk leolvasásával, értelmezésével, elrendezésével úgy, hogy bevonják előzetes ismereteiket, és hozzáolvasnak a témához.

Az információk nyelvi formába öntésekor a tanuló rákényszerül a téma logikus végiggondolására („Miről is beszélek? Hogyan rendszerezem? Mit tudok az egyes résztémákról? Hogyan összegezzem?”). Ezáltal maga a szövegalkotás menete válik tanulási folyamattá.

A tájékoztató-ábrázoló szövegek tanításán az 5. osztályban is elbeszélő és leíró szövegek alkotását értjük.

Az elbeszélés és a leírás műfajáról a felidézés szintjén tanítandó elemi ismeretek

- Az *elbeszélés* olyan történet (sztori), amelynek két vagy több szereplője van. A cselekvések, események időrendben követik egymást. Az előzményekkel indul a történet, utána a legfontosabb részesemények következnek, majd a következményeket kell bemutatni. Eközben idézni lehet/kell a szereplők beszélgetéseit is.
- A *leírás* olyan szöveg, amelyben az információk egy előre elhatározott sorrendben követik egymást. Ez a sorrend lehet például térbeli: alulról fölfelé, kívülről befelé haladó. Vagy lehet egy bizonyos szempontnak megfelelő: először az egésztől beszélhetünk, utána részletezhetjük a bemutatást; vagy: csak a legérdekesebb részleteket emeljük ki, de az egész tárgyat nem írjuk le.

Hogyan gyakoroltatjuk a tájékoztató-ábrázoló szövegek alkotását?

A tájékoztató-ábrázoló szövegek alkotását egy-egy gyerek önálló teljesítményeként kívánjuk meg.

A tanuló által alkotott szöveg feleljen meg az elbeszélés vagy a leírás szövegszerkesztési szabályainak.

Kiemelten fontos feladat a beszédfigyelem kialakítása. Követeljük meg, hogy a tanuló szövege ne legyen terjengős, követhetetlen! Legyenek a mondatai összefüggőek, és a témához kapcsolódjanak! Legyen benne a szövegben minden lényeges, a megértéshez szükséges információ; tekintetbe véve a hallgató meglévő, illetve hiányzó ismereteit az adott témáról. A szövegalkotás során a beszélő szabályozza hangerejét, tartson kapcsolatot a hallgatósággal, éljen a hatásszünet eszközével. Fontos követelmény a 2. személy részéről az illetudó (fegyelmezett, empátias, odafigyelő) meghallgatás és az udvarias szerepcseré.

Hogyan gyakoroltatjuk az élmény és fantázia alapján történő, valamint a tanult történelmi eseményekről szóló elbeszélés alkotását?

Az elbeszélés gyakoroltatásának kívánatos és eredményes formája a kis csoportban végzett szövegalkotás.

Nézzük például a *Feladatgyűjtemény* 1. feladatát!

A gyerekek – előzetes kérésre – elolvastak egy leírást az Aggteleki cseppkőbarlangról. Mindegyiküknek van tehát ismerete a témáról.

Ültessük a terem egy elkülönített részébe a gyerekeket! Az a gyerek, aki járt már az Aggteleki cseppkőbarlangban, mesélje el, mikor, hogyan, kivel járt ott, mi tetszett neki a legjobban. Ezután alkossanak fantáziájuk segítségével történetet, mesét a feladatban megnevezett cseppkőalakzatokról!

Ha a tanuló ismerethiány vagy ötlethiány miatt segítségre szorul, a hallgató gyerekek *jelentkezés nélkül*, tekintettel, odafordulással, érintéssel jelezzék a szerepváltás szándékát, a megszólalás igényét. Szükség esetén adjanak az eseményeket továbbleadó információt, ötletet, tegyenek fel kérdést, vagy építsék tovább egy-egy gondolattal az elbeszélést, majd adják vissza a szót az eredeti megszólalónak. A gyerekekkel előre tisztázni kell, hogy *folyamatos szövegalkotás közben* fegyelmezetten és figyelmesen kell végighallgatniuk a beszélőt.

Az elbeszélés lezárása után az alábbi szempontok szerint elemeztessük az elhangzott szöveget:

- Világosan érzékelhető volt-e a szöveg hármas tagolása (előzmény, esemény, következmény)?
- Követhető volt-e az események sorrendje?
- Voltak-e fölösleges részletek a szövegben?

- Hallottunk-e fölösleges szóismétléseket, töltelékszavakat, indokolatlanul gyakran használt kötőszót?
- Előfordult-e, hogy nem tudtuk, éppen ki szerepel?

Ezeket a szempontokat soroljuk fel a munka megkezdése előtt. Amikor a szempontok már ismerősek, emlékeztetőül elegendő csak a kulcsszavakat följegyezni a táblára. Könnyebb az elemzés, ha magnófelvételt is készítünk az elbeszélésről. Elemzéskor lehetőleg a tanulók fogalmazzák meg a hiba típusát, de szükség esetén ezt a pedagógus is elvégezheti.

Hogyan gyakoroltatjuk a leíró szövegek alkotását a szaktárgyak tanulásának segítése érdekében?

Az 1–4. osztályos beszédfejlesztés során a leíró szövegek alkotását már jelentős mennyiségű műveltséganyagon végeztettük. Természetismereti, képzőművészeti, zenei, irodalmi témájú leírásokat alkottattunk kis csoportban, a leírás műfaji jellemzőinek betartásával, szakszerű szóhasználat megkövetelésével. A szövegalkotás alapja egy-egy kézbevehető tárgy, látható kép, éppen olvasott szöveg, illetve meghallgatott zeneműrészlet volt.

Az 5. osztályban arra kell törekednünk, hogy a leírások alkotása közben valóságos szaktárgyi tanulási folyamat menjen végbe. Ez a munka valamivel nagyobb fokú önállóságot igényel a tanulók részéről. Szükség lesz itt az egyes tantárgyak tanulásakor szerzett háttérismeretekre, illetve azok felfrissítésére, az összefüggések felismerésére. Minden szövegalkotást hosszabb-rövidebb felké-szülésnek kell megelőznie (könyvtári munka, kiállítás megtekintése).

A történelmi helyszínekről, épületekről, személyekről, folyamatokról térképek, rajzok, fotók segítségével készítettünk leírásokat. Ezeket bővíttessük a *Képes Történelem* (Móra Könyvkiadó, Bp.) és *A magyar történelem nagy alakjai* (Reflektor Kiadó) című sorozatok megfelelő szövegrészeinek, valamint a *Kislexikon A–Z* (Szerk.: Ákos Károly. Akadémiai Kiadó, Bp., 1968) szócikkei segítségével!

Nézzünk egy példát!

Feladatgyűjtemény 1. feladat: A *Képes Történelmi Atlasz* (Kartográfiai Vállalat, Budapest) térképének segítségével készíts leírást! A térkép felirata: *Hazánk legfontosabb régészeti lelőhelyei a rómaiak megjelenéséig.*

Fogalmazz tételmondatot arról, amiről beszélni fogsz! Döntsd el, hogyan rendezed a mondanivalódat: az ország egyes tájegységei szerint vagy az egyes történelmi korszakok időrendje szerint! (Gyűjtsd össze, melyik tájegységben milyen régészeti emlékek maradtak, s melyik korszak milyen emléket hagyott!)

Zárd a történelmi leírást egy összeggel! (Például: Mely időszakból maradt ránk a leggazdagabb leletanyag?)

Bővíttethetjük a térképről leolvasható információsort más tanulókkal is, de ugyanaz a gyerek maga is kiegészítheti a leírást a történelemtankönyvben olvasható régészeti témájú elbeszéléssel. A két műfaj közt teremtsen kapcsolatot az elbeszélő! (Például: „Történelemórán elolvastuk az egyik legérdekesebb lelet, a vértesszőlősi előember megtalálásának történetét...”)

Az önálló tanulás képességével rendelkező gyerekekre rá is bízhatjuk, milyen kiegészítő, illetve segédanyagot kívánnak felhasználni a leírás előkészítésekor.

Rövid terjedelmű szövegeket alkottathatunk egy-egy képen látható vagy korábban látott dolog szóbeli leírásával (lakóhely, megyei székhely címerének ismertetése; a *Magyarország növényvilága* című kártyajáték kártyáival társasjáték folytatható a feladatgyűjteményben elmondottak szerint; bélyegismertetés). A logikus szövegépítést természetesen itt is meg kell követelni, illetve előzetesen szempontokat is meg lehet nevezni.

Folyamatábra alapján is alkottathatunk leíró szöveget. Szükség esetén egyszer, némán el is olvastathatjuk az ábra melletti leíró szöveget, mielőtt a szóbeli szövegalkotást elvégeztetjük.

Abban az esetben, ha a feladat a 2. személyt is megnevezi, a szövegalkotónak el kell képzelnie, mennyit tudhat az adott témáról a címzett. (Például 6. feladat: első osztályos gyerekeknek címzett leírás a

történelmi korokról és az emberiség fejlődéséről.) Az életszerű helyzet segít abban, hogy a beszélő hogyan rendszerezze a mondanivalóját, mit emeljen ki, mit hagyjon el, hogyan fogalmazzon.

A *műalkotásokról* készíthető szóbeli leírásokhoz mindig színes reprodukciókat mutassunk be a tanulóknak. Ha egy kiállítási tárgyról akarunk emlékeztető leírást alkotni, előre figyelmeztessük a gyerekeket, hogy alaposan meg tudják figyelni a műalkotást, s megfigyeléseiket rögzíttessük velük írásban.

A tanulásirányítás normái

- j Ne hagyjuk a leírás és az elbeszélés műfaját egybemosódni! Követeljük meg, hogy a műfajváltást jelezzék a tanulók!
- j Ne engedjük, hogy a tanuló szituálással éljen, azaz névmásokkal, határozószavakkal, mutogatással értesse meg magát, s követeljük meg, hogy a 2. személy informálása érdekében nevezze néven, miről, mit kíván mondani!
- j Ne fogadjunk el olyan „szöveget”, amely nincs megtervezve a logikus szövegépítés szerint.

Hogyan tanítjuk a tevékenységleírást?

A tevékenységleírás a tanulás forrásául szolgáló tevékenységek (megfigyelések, kísérletek), illetve egy-egy probléma (nyelvtani, matematikai stb.) megoldásához szükséges fizikai-szellemi műveletek leírása.

A gyors, pontos és sikeres munka alapvető feltétele, hogy tudjuk, mit akarunk csinálni s milyen módszerekkel és eszközökkel. A következtetések, összefüggések felismerése további ösztönző hatással lehet tevékenységünkre. A tevékenység végeredményének értékelése (például: sikerült bebizonyítani valamit; megvilágosodott számunkra valami; helyes lett az eredmény – illetve mindezek ellentéte) önértékelésünkre is visszahat.

A tevékenységleírás tanítása az egyes tevékenységfajták algoritmizált leírását jelenti (lásd például a *Feladatgyűjtemény* 1. feladatát!).

Kívánjuk meg a beszédfigyelmet, s hivatkozzunk a tevékenység tényleges elvégzésekor kívánatos munkafegyelmre! („Úgy mondd el, mintha azonnal el is végezné valaki ezt a tevékenységet!”)

A *matematikai algoritmusok* leírása olyan speciális tevékenységleírás, melynek során ragasz-kodnunk kell a szakszerű szóhasználathoz, és természetesen elengedhetetlen az elvégzendő műveletek helyes sorrendje is.

A tanulásirányítás normái megegyeznek az előző fejezet végén leírtakkal.

Hogyan gyakoroltatjuk az irodalmi alkotások hőseinek jellemzését?

A jellemzés olyan szövegalkotási tevékenység, amelynek során a szövegalkotó egy meghatározott személy belső tulajdonságait (jellemvonásait) mutatja be értékjelentések révén.

Következtető típusú jellemzés esetén a személy cselekedeteiből, nyelvi és nem nyelvi megnyilvánulásából állapítjuk meg a tulajdonságait. A *bizonyító* típusú jellemzés alkalmával az általunk előfeltevésként megfogalmazott tulajdonságokat igazoljuk, támasztjuk alá a „hős” cselekedeteivel, érintkezési szokásaival.

A 3–4. osztályban a gyerekek már megismerkedtek a jellemzés műfajával. Irodalmi szövegek elemzése révén jellemeztek már irodalmi hőseket, a véleménynyilvánítás tanulása során saját jellemvonásaikat, valamint társaik és a felnőttek alapvető jellemvonásait nevezték meg.

Az 5. osztályban a jellemzést mint önálló beszédproduktumot követeljük meg.

Az egyes tanulótípusok és a velük való bánásmód

- ê A leíró szövegek alkotásában bizonytalan, nehezen fogalmazó gyerekekkel az irodalomtankönyv szövegeinek elemezését végeztessük, s ennek alapján alkottassunk velük jellemzést. Elégedjünk meg az egyszempontú jellemzéssel is, és gyakran dicsérjük őket.
- ê A biztos, jó szövegalkotóktól csak olyan jellemzést fogadjunk el, amelyben többféle jellem-ábrázolási módot alkalmaztak (cselekedtetés, beszélgetés, mások beszélgetése)!

Mit jelent az interjúkészítés gyakoroltatása?

Az interjú publicisztikai műfaj. Az interjút készítő személy arra törekszik, hogy kérdéseire az interjúalany fejtse ki véleményét, gondolatait és a lehető legtöbb információt mondja el magáról, munkájáról.

A nyelvi, irodalmi és kommunikációs program szerint tanuló gyerekek már a 4. osztályban megismerkedtek az interjúkészítés módjával. Az 5. osztályban az a célunk, hogy a félénk, szorongó gyerekek is próbálkozzanak meg valódi interjú készítésével.

Hogyan tanítjuk az interjúkészítést?

Az interjúkészítés tanításának lehetséges szakaszai az 5. osztályban a következők:

- a) Elevenítsük fel a csoporttal, amit az interjúkészítésről már megtanultak! (Lásd: *Feladatgyűjtemény* 2. feladat!)
- b) Olvastassunk el és elemeztessünk néhány interjút a gyerekekkel! Ehhez az 5. osztályos irodalomkönyvben, illetve a *Kincskereső* című folyóiratban találhatunk bőséges anyagot.
- c) Készíttessünk előzetes felkészülés után képzeletbeli interjút a *Feladatgyűjtemény* 3. feladata alapján. Az interjúalany is gyerek legyen. Természetesen neki ugyanolyan alaposan fel kell készülnie, mint kérdező társának. Ezt az interjút lehetőleg vegyük magnetofonra, majd elemeztessük a csoport tagjaival! Szempontok az elemzéshez:
 - a kapcsolatfelvétel és -tartás módja;
 - a felkészülés minősége;
 - a szövegalkotás módja;
 - a kérdések (válaszok) minősége (helytállósága, időszerűsége, szellemessége).
- d) Ezután kerülhet sor valódi interjú elkészítésére (témajegyzék a *Feladatgyűjtemény* 2. feladatában). Az interjúkészítésre műszakilag is fel kell készülni (magnetofon, mikrofon ellenőrzése, az áramellátás biztosítása stb.)!
- e) Az elkészült interjút a c) pontban megadott szempontok szerint mindig elemeztessük a gyerekekkel!

Az interjúkészítésre a gyerekek kis csoportban készüljenek fel. A valódi interjú készítésekor nem baj, ha különböző szintű szövegalkotók vannak egy csoportban. Az igazán jól sikerült produkcióknak próbáljunk meg nagyobb nyilvánosságot adni (pl. mutassuk be az iskolarádióban, iskolaújságban stb.).

Az egyes tanulótípusok és a velük való bánásmód

- ê A félénk, szorongó gyerek először csak megfigyelőként vegyen részt egy csoport munkájában valódi interjúkészítéskor. Később ismerős felnőttel (tanár, szülő) készítsen interjút, esetleg társával ketten kérdezzenek.
- ê A fölényes, udvariatlan interjúkészítő gyerekekkel elemeztessük hibáit, majd javítassuk is azokat (*Feladatgyűjtemény* 1. feladata)! Ha valódi interjúra készül, többször gyakoroltassuk, játszassuk le vele az egész interjút, hogy a helyes, udvarias kérdezési formák rögzüljenek.

A tanulásirányítás normái

- j Alapos felkészülés nélkül ne engedjük meg a gyerekeknek az interjúkészítést valóságos helyzetben!
- j A nehezebb helyzeteket ne mi oldjuk meg a gyerekek helyett, de gyakori ellenőrzéssel, kérdésekkel segítsük őket! („Gondoltál-e arra, hogy most lesz 25 éve annak, hogy az író első regénye megjelent?”)

Mit jelent a riportkészítés tanítása?

A riport olyan publicisztikai műfaj, amelyben a riportter egy általa választott témát körbejár, több oldalról megvilágít, eközben több érintett személyt megszólaltat, majd összegzi a tényeket, esetleg elmondja véleményét. A riportban leíró és elbeszélő részek is vannak.

A gyerekek a 2–3. osztályban már elemeztek riportokat, riportrészleteket műfaji szempontból. A 4. osztályban írásbeli riportokat szerkesztettek, illetve riportterveket készítettek. Az 5. osztályban ez a tevékenység folytatódik, illetve szóban (magnetofon segítségével) készítenek riportokat a tanulók.

Hogyan gyakoroljuk a riportkészítést?

A riportkészítés gyakoroltatásához a *Feladatgyűjtemény* 1. feladata ad segítséget.

Az év eleji órákon foglalmazzuk meg a gyerekekkel, amit a riportkészítésről már eddig tanultak. Gyűjtessük össze velük, milyen kommunikációs helyzetekbe kerülhetnek riportkészítés közben, és milyen nyelvi és nem nyelvi eszközöket használhatnak. Ezután elkezdhetik a felkészülést a riportkészítésre. (A témajegyzéket lásd a *Feladatgyűjtemény* 2. feladatában. Bármilyen más, az adott osztály számára érdekes témáról is készíthetnek riportot a gyerekek.)

Az elkészült riportokat mindig elemeztessük a következő szempontok szerint:

- a szövegalkotás módja;
- a kapcsolatfelvétel és -tartás módja;
- a riportban elhangzottak és a riportter összefoglalója közötti kapcsolat;
- a riport érdekessége, hasznossága.

A *tanulásirányítás normái*, az egyes tanulótípusok megegyeznek az interjúkészítésről szóló fejezetben leírtakkal.

Mit jelent a kiselőadás gyakoroltatása?

Kiselőadás tartásán olyan ismeretterjesztő szöveg előadását értjük, amely új információkat közöl a hallgatósággal. A 2. személy tájékoztatását a beszélő előzetes vázlatismertetéssel, gyakori előre- és hátrautalásokkal, ismétlésekkel segíti.

Az 5. osztályban a különböző szaktárgyakhoz kapcsolódó, illetve a gyerekek által önként vállalt témákról gyakoroltatunk kiselőadásokat kisebb ismerős közönség (osztálytársak, barátok, szülők) előtt.

Hogyan tanítjuk a kiselőadást?

A kiselőadás tanításának feltétele, hogy a gyerekek tudjanak elolvasott szakszöveget reprodukálni, annak alapján önálló szöveget alkotni.

A kiselőadás tanításának szakaszai:

- a) A kiselőadás témájának megválasztása után első lépés a fölkészülés: bibliográfia készítése, a könyv(ek) elolvasása, jegyzetek készítése.
- b) Ezután kerül sor a vázlatkészítésre (lásd: *Feladatgyűjtemény* A megszólalásra való fölkészülés gyakorlása című fejezet 1. és 3. feladata).

Először rövid vázlatot készíttessünk, amelyben a kiselőadás (a mondanivaló) legalapvetőbb pontjai szerepelnek.

Ezután készíttessünk bővebb vázlatot, amelyben a téma kifejtésének menetét, az egyes gondolatok kulcsszavait rögzítik a gyerekek.

Ezen a vázlaton jelöljék be – ha szükséges, a tanárral való megbeszélés után – az ismétléseket, az előre- és a visszaaló megjegyzéseket; a szövegfonetikai eszközöket (*Feladatgyűjtemény 2. feladat*).

- c) A kiselőadásra szánt teljes szöveget hangosan próbálják elmondani a gyerekek. Jó szolgálatot tesz ilyenkor, ha a szöveget magnóra tudják venni. Mérjék le a kiselőadás idejét, egészítsék ki a vázlatot, ha ez szükséges.
- d) Tartsátok meg a kiselőadást.
- e) Társaik (a hallgatóság) tegyenek fel kérdéseket, fűzzenek kiegészítéseket az elhangzottakhoz.
- f) A pedagógussal közösen elemezzék a kiselőadást. Ha szükséges, egyes részleteket mondjanak el újra a gyerekek. A vázlaton jelöljék a szükséges változtatásokat.

Mit jelent a beszámoló gyakorlatása?

A beszámoló közéleti műfaj, tevékenységleírást és ehhez kapcsolódó értékelő, elemző kijelentéseket tartalmaz. Hétköznapi szinten a gyerekek egészen kis koruktól gyakorolják ezt (pl. a „Mi volt ma az iskolában?” – kérdésre adandó válasz). Az 5. osztály feladata a tudatosítás, valamint az egyéni felelősség szerinti értékelés kialakítása.

Hogyan gyakoroltatjuk a beszámolót?

A beszámoló tartalmát mindig az elvégzett munka jellege határozza meg. A feladatgyűjtemény feladatai mindig kiemelik azt a szempontot, amely hangsúlyos az adott tevékenységről való beszámoláskor. A beszámoló kezdődjék mindig szabatos tevékenységleírással, majd a megadott szempont (eredményesség, elkészült produktum stb.) szerinti értékelő kijelentés következzenek.

Mit jelent a tervismertetés gyakorlatása?

A tervismertetés olyan tevékenységleírás, amely a jövőre utal, tehát előrelátást, tervezést igényel az 1. személytől. Többnyire arra irányul, hogy a 2. személyt megnyerje a terv támogatásához, tehát meggyőzőnek kell lennie. Az alapos, jól kidolgozott terv a tevékenység eredményességét segíti elő.

Az 5. osztályban a kiselőadás és a beszámoló mellett ez is új szövegtípus a gyerekek számára. Tanításának feltétele a tevékenységleírásban való jártasság, valamint a terv típusától függő előrelátási képesség.

Hogyan gyakoroltatjuk a tervismertetést?

A tevékenységterv tanítása a tevékenységleírással foglalkozó fejezet alapján történik.

A munkaterv készítésekor a pedagógus előrelátó kérdésekkel segítse a gyerekek munkáját. Az osztály életében adódó eseményekre való felkészüléshez mindig kérhetjük szóbeli terv készítését a feladatgyűjteményben megadott minták alapján.

Az egyes tanulótípusok és a velük való bánásmód

- ê A fölényes, túlzottan magabiztos gyerekeknek előre kevés segítséget adjunk, utólag mutassunk rá hibáira, s javíttassuk azokat vele.
- ê A jó szövegalkotó gyerekektől a szövegfonetikai eszközök árnyalt használatát is követeljük meg (pl. tételmondat kiemelése hangerővel; a kudarccal, illetve a sikerrel végződött tevékenységek más-más hangszínnel történő ismertetése stb.).

ê A szövegalkotásban gyengébben teljesítők esetében elégedjünk meg egy kiselőadáshoz készült szóbeli vázlattal, az elvégzett vagy tervezett tevékenység leírásával. Őket sok kérdéssel, tapintatos kiegészítéssel segítsük.

A tanulásirányítás normái

j A pedagógus ne végezze el egyik résztevékenységet (adatgyűjtés, bibliográfia-összeállítás, elemzés) se a gyerekek helyett, de kérdésekkel irányítsa a munkát.

j Anyanyelvórán a kiselőadások, beszámolók, tervismertetések célja nem a felelősségrevonás, hanem a szövegalkotás!

Tehát mindig az elhangzott beszédprodukciót értékeljük s ne az ismertetett tevékenységet! (Ter-mészetesen, ha a beszámoló valóságosan is elvégzett munka ismertetése, nem pedig szövegalkotási feladat, akkor más a helyzet. Ilyenkor se engedjük meg azonban, hogy a szövegalkotás szabályait figyelmen kívül hagyják a gyerekek!)

Mit jelent a szakszövegek reprodukáltatása?

E tevékenység célja elsősorban a szaktantárgyak tanulásának segítése, valamint a fegyelmezett gondolkodás formálása a szakszerű, szabatos szakszövegek reprodukáltatásával.

Hogyan tanítjuk?

A tanítás szakaszai a következők:

- Elolvastatjuk némán (esetleg hangosan) a reprodukálendő szöveget.
- Vázlatot készítettünk. (Ha szükséges, feladatokat adhatunk a néma szövegfeldolgozáshoz.)
- A szakszavakat memorizáltatjuk.
- A memorizált szakszavakkal, valamint a vázlatban szereplő kulcsszavak segítségével reprodukál-tatjuk a szöveget.

Az egyes tanulótípusok és a velük való bánásmód

ê Az olvasási nehézségekkel küzdő, illetve a felületes gyerekek a nehezebb, összetettebb (idegen eredetű) szakszavakat hajlamosak pontatlanul megjegyezni. Ennek megelőzésére hangosan, többször el kell olvasatni velük az adott szakszavakat.

ê Azokat a gyerekeket, akik könnyen, gyorsan memorizálnak hosszabb szakszövegeket anélkül, hogy a jelentésüket megértették volna, készítsük arra, hogy a meghatározást (összefüggést) fogal-mazzák át (rendezzék át a szórendet, cseréljenek ki egy-egy szót más, rokon értelmű szóra vagy kifejezésre stb.).

Az élőbeszéddel azonos időben érvényesülő kommunikációs

normákhoz való igazodás

Mit jelent az élőbeszéddel azonos időben érvényesülő kommunikációs normákhoz való igazodás tanítása?

Mindenekelőtt a köszönésnek és a kapcsolatfelvételkor történő megszólításnak *mint szokásnak* a kialakítását jelenti, valamint a kapcsolatteremtésre, kapcsolattartásra vonatkozó *illemszabályoknak* a

betartatását. Jelenti még a *nyelvi formák* árnyalt, szituációkhoz alkalmazkodó használatának gyakoroltatását, valamint a *nem nyelvi és a szövegfonetikai eszközök* használatát a mindennapi érintkezésben és a társadalmi érintkezés változatos lehetőségei között.

A kommunikációs normákhoz való igazodás tanításának az a *célja*, hogy a gyerekek *humánusan és sikeresen érintkezzenek* a környezetükben lévő emberekkel. A humánusság itt annyit jelent, hogy se lelkileg, se testileg ne sértsék meg a másikat. A kommunikáció sikeressége pedig azt jelenti, hogy a lehető legpontosabban fejezzék ki szándékaikat, illetve értsék meg partnerüket.

Az alapvető, de nem minden gyerek számára nyilvánvaló kapcsolatteremtési illemszabályok a következők:

- a) Az iskolában az idegen felnőtteknek is illik előre köszönni (látogatóknak, érdeklődőknek, szülőknak).
- b) Bárkinek, aki a lakásotokba belép, illik köszönnötök, visszaköszönnötök, tőlük elköszönnötök.
- c) Bárkinek, aki bárhol megszólít benneteket (érdeklődik, tudakozódik, figyelmeztet valamire), illik köszönni, majd tőle elköszönni.
- d) Valamennyi esetben ügyelni kell a kapcsolatteremtés, kapcsolattartás nem nyelvi formáira is.

Hogyan gyakoroltatjuk?

A *tanév első óráin* ajánlatos a korábban tanult ismeretek, normák felidéztesével kezdeni a munkát. Kiscsoportos beszélgetés keretében kérje a pedagógus a gyerekeket arra, hogy soroljanak fel a köszönésre, a megszólításra, majd a bemutatkozásra vonatkozó normákat: illemszabályokat, a nyelvi és nem nyelvi kommunikációra vonatkozó elvárásokat. Például:

- A napszaknak megfelelően kell köszönni.
- Nem illik osztálytársainkat a vezetéknevükön szólítani.
- Bemutatkozáskor nem illik a becenevünket mondani.
- Kerülni kell a kapcsolat indokolatlan és durva megszakítását. (Nem illik sarkonfordulni, ha beszédet kezdeményeznek velünk.)
- Bemutatkozásnál a partnerünk szemébe kell nézni!
- Ha a beszélgetőtársunk érthetetlenül mondja a nevét, tapintatosan kérjük: „– Nem értettem pontosan, mi az utóneved. Megismételned?!”
- Ha mi magunk hibázunk, mondjuk meg nyíltan, és hozzuk is helyre, ha lehet: „– Ne tessék haragudni, hogy az előbb olyan hűvösen köszöntem, de nem ismertem meg azonnal.”

Segíthetjük a gyerekeket rávezető kérdésekkel is. Ez a beszélgetés nemcsak a normák ismeretének felmérésére, hanem a hozzájuk való viszonyulás megfigyelésére is alkalmas.

A pedagógusnak persze mindezen túl a saját órai, szünetbeli, iskolán kívüli tapasztalatai alapján, kollégái megkérdezésével, a gyerekek önértékelése nyomán is képet kell kapnia arról, hogy milyen típusú hibákat követnek el az egyes gyerekek a kapcsolatteremtés, kapcsolattartás során.

A kommunikációs normákhoz való igazodást *sokféle feladattípussal* gyakoroltathatjuk.

- a) A kommunikációs hiba *felismerése, megnevezése, javítása*

Hol követett el hibát a beszélő? Nevezd meg a hibát! (Túl közel állt a bemutatkozáskor. Ez nem nyelvi kommunikációs hiba: a távolságszabályozás volt rossz.) Mutasd meg, hogyan kellett volna! Ilyen gyakorlásra ad lehetőséget a *Feladatgyűjtemény* hasonló című fejezetének 3. feladata.

- b) Helyzetmegoldás *alternatívák közül választással*

A *Feladatgyűjtemény* 3. feladatában leírt három iskolai helyzetmegoldás közül az utolsó a helyes.

- c) *Helyzetmegoldás*

Az előbbieknél jóval nehezebb feladattípus, mivel a gyerekek előtt nincsenek sem szembetűnő hibák, sem segítő alternatívák. (A *Feladatgyűjtemény* 4–6. feladatai.)

Többen is eljátszhatják a szituációt – a helyzet felnőtt szereplőjét a pedagógus alakítsa. Minden egyes játék után mondják el a gyerekek, *mi volt a hiba* a megoldásban. Ha az esetleges hibákat a gyerekek nem ismerik fel, a pedagógus a *2. személy szemszögéből* beszéljen azokról. Például a

Feladatgyűjtemény 4. feladata estében így: „Nem kell a 2., 3. szünetben azt kérdezni, hogy kit tetszik keresni, hiszen tudhatod, hogy a korábbi rendetlenkedésed miatt téged ellenőrizlek. Ez a kérdés itt már szemtelenül hangzik.”

d) *Mindennapi élethelyzetek* megoldása

Ez az összes feladat közül a legösszetettebb és a legéletszerűbb, ezért a leginkább fejlesztő hatású. Minden tanulóval elemeztessük a saját hibáit! Az elemzés szempontjai a kapcsolatteremtésben elkövetett hibák esetén a következők lehetnek:

- Létrejött-e a kapcsolat X és Y között? Ha igen, milyen eszközzel érte el (köszönés, tekintetváltás, érintés stb.)? Ha nem, minek a hiánya okozta (nem köszönt; túl halkán köszönt; nem szólította meg a társát; nem fordult felé; nem nézett rá stb.)?
- Miért nem köszönt X Y-nak? (Mert nem vette észre. Mert nem akarta félbehagyni, amit csinált. Mert nem szereti. Mert nem jutott eszébe, hogy köszönnie kellene. Stb.)
- Gyakran követ-e el ilyen típusú hibát a tanuló? Adjunk módot a gyerekeknek a javításra is. A hiba belátását követően a hibáját megnevezve kérjen bocsánatot a mulasztó. (Például így: „Most már belátom, hogy durvaság volt így hátba vágni köszönés helyett.” „Ne haragudj! Szia.”)

Fontos, hogy kioktató „prédikáció” nélkül tudatosítsuk a gyerekekben a viselkedésük mögött adott esetben meghúzódó *erkölcsi motívumokat* is (irigység, alakoskodás, árulkodás, megbízhatatlanság, segítőkészség, önzetlenség). Jó, ha ezeket a gyerekek maguk ismerik fel, legalább segítséggel; de szükség esetén a pedagógus is megnevezheti.

A pedagógus által közvetlenül nem észlelt iskolai szituációkat, konfliktusokat – ha az elmondás kevésnek bizonyul – újra kell játszani. Ez lehetőséget ad arra, hogy a gyerekek újraértelmezhesék egymás közléseit, mozdulatait stb. („Azt hittem, meg akar ütni, mert felemelte a kezét... Nem gondoltam, hogy bocsánatot akar kérni...”) Ennek nagy szerepe lehet az *empátia* (beleérzőképesség) fejlesztésében. Végül a sértett felek megkísérelhetik újrajátszani a helyzetet „javított” formában.

A *várható élethelyzetekre* fel kell készíteni a gyerekeket. Ilyen lehet például egy múzeum-látogatás.

Beszélgessen a pedagógus a gyerekekkel arról, hogy

- a látogatás tervezett helyszínén milyen térben kell eligazodni; milyen tevékenységet végezhetnek ott a gyerekek; milyen foglalkozású felnőttekkel kerülhetnek kapcsolatba; mit kell tudni a munkakörükről stb.;
- milyen, az udvarias érintkezés feltételét jelentő szabályokat kell majd betartani (azok mondják el, akik általában hibáznak)!

A gyerekcsoport ismeretében olyan helyzeteket is ki kell találnia, el kell játszania a pedagógusnak a gyerekekkel, amelyekben gyakran hibáznak (pl. lesajnáló vélemény hangoztatása, nagy hangerő stb.)!

A látogatás ideje alatt mindig figyelmeztetni kell a normát sértő tanulókat, s ha mód van rá, javíttatni is szükséges a hibákat!

Az iskolába visszatérve elemeztesse a pedagógus a gyerekekkel a viselkedésüket (az a feladattípusban leírtak szerint).

Az egyes tanulótípusok és a velük való bánásmód

Két szélsőséges típust különíthetünk el a gyerekek között.

ê A *szorongó vagy nyelvileg nehézkesen érintkező* gyerekekkel való bánásmódról a *Kapcsolatteremtés és a kapcsolattartás* című fejezet végén már szóltunk.

ê Ugyanott található a társaival *nyersen, esetleg durván* érintkező gyerekekkel való bánásmód leírása is. Ez utóbbihoz hozzátesszük még: a tudatosan nem köszönő, illetve a mások sérelmére gyakran hibázó (a kapcsolatot indokolatlanul és durván megszakító, szemtelen, tolakodó, durva stb.) gyereket a pedagógus marasztalja el!

Miféle okai lehetnek a gyerekek (vagy akár a felnőttek) kommunikációs hibáinak?

- A gyerekekben rossz szokások alakultak ki. (Például: mindig nagyon hangosan beszél.)
- A gyerek nem ismeri az adott érintkezési normát. (Lehet, hogy nem tudja, idegenekhez nem illik bizalmasan közel állni.)
- Ismeri a normát, de nem vált szokásává az annak megfelelő viselkedés.
- Valamilyen aktuális tényező zavarja a normának megfelelő viselkedésben (beteg, szorong, frusztrált helyzetben van).
- Személyes tulajdonságok zavarják a normának megfelelő viselkedésben (agresszivitás, túlzott féltékenység, alacsony önbizalom).
- Pozitív interperszonális attitűdök hiánya vagy alacsony szintje (szeretethiány, kooperációs készségek alacsony foka).
- A 2. személlyel szemben érzett negatív interperszonális attitűdök (ellenszenv, előítélet).

A tanulásirányítás normái

- j A pedagógusnak mindig humánusan és kulturáltan kell érintkeznie tanítványaival és azok szüleivel.
- j Tilos a gyermeket megalázni vagy stigmatizálni (sértő jelzőkkel minősíteni és beskatulyázni) kommunikációs hibái miatt!
- j Ugyanakkor ne menjen el a pedagógus szótlanság a kapcsolatteremtés és a kapcsolattartás során elkövetett hibák mellett! Minden esetben vegye azonban figyelembe, milyen a gyerekek magatartása általában!

Megjegyzés:

Ennek a fejezetnek az anyaga a 3. osztályos *Tanítási program Kommunikáció* című fejezetének az átdolgozása (írta: Farkas Julianna).

A szociális szituációhoz és szerephez való igazodás gyakorlása

Mit jelent a szociális szituációhoz és szerephez való igazodás gyakoroltatása?

A különféle rendeltetésű és célú *szerepek felismertetését, valamint az adott szerepnek megfelelő kommunikációs normákhoz való alkalmazkodás tanítását.*

Szociális szerepnek nevezhetjük „a családon belül az apa, az anya, a nagyszülő, a gyermek helyzetét; a munkahelyen belül a vezető, a beosztott, a szakember helyzetét; az iskolán belül a tanár, a felügyelő, az osztályfőnök, a tanuló, a jó tanuló, a rossz tanuló, az igazgató helyzetét. Egy adott egyén, minthogy egyszerre több közösség tagja, több pozíciót foglalhat el. Az elfoglalt pozíciók összessége az egyén »pozíciókészlete«.” (A feladatgyűjteményben és a továbbiakban *szerep-készletnek* nevezzük a „pozíciókészletet.”) „Nyilvánvaló, hogy az előírások más-más beszédmódot írnak elő a különböző kiscsoport-pozícióban lévők számára. Például az igazgató előírászerűen tegezi esetleg tanulóit, de ugyanakkor a tanulók általában a »tetszik« igével kapcsolatos megszólító formákkal válaszolnak.” (Lásd: Büky Béla: *A beszédtanítás pszichológiája*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1977. 95. l.)

Hogyan tanítjuk?

Nevezzük meg a gyerekeknek egy hétköznapi szituáció helyszínét, időpontját és szereplőit! Például: A tanteremben vagyunk, reggel háromnegyed nyolc van. A szereplők: a gyerekek, a hetesek és a tanár néni. Teremtsetek kapcsolatot velem, majd egymással! Kit hogyan szólítottatok meg? Miből lehetett megállapítani, hogy melyik köszönés, megszólítás, jókívánság, érdeklődés (például: „Mi újság?”) szólt az osztálytársnak, esetleg a hetesnek, illetve a felnőttnek?

Kérjétek valamilyen tárgyat, szívességet egymástól és a tanártól! Szólítsátok fel egymást különféle kötelességekre (például: „Töröld le a táblát!”), egyéb cselekedetekre (például: „Mosd meg a kezéd!”), illetve arra, hogy valaki valamit ne tegyen meg (például: „Ne ülj ide, mert piszkos a szék!”). Tegye ugyanezt a tanár is! Miből lehetett megállapítani, hogy melyik kérés, felszólítás, tiltás hangzott gyerek szájából egy másik gyereknek; gyerek szájából a hetesnek, a felnőttnek címezve, valamint fordítva? Ki milyen szerepben, kivel közölte kérés, felszólítás vagy tiltás formájában a szándékát? Ki kivel szemben, milyen udvariassági formulát használt?

Bővítsük ki a szereplők listáját! (Például: a terembe egy másik felnőtt lép be.) Teremtsek kapcsolatot egymással a két felnőtt! (A pedagógus saját szerepét egy érettebb tanulóra bízza! Ő maga alakíthat osztályfőnököt, igazgatót, szülőt stb.)

– Milyen nyelvi és nem nyelvi kommunikációs eszközök tükrözték a megszólaló felnőttek szociális szerepét? (Például a bejövő anyuka / apuka az *ajtóban állva* megkérdezi, hogy be szabad-e jönni. A tanár néni feláll, és *közelebb jön* a szülőhöz stb. A szülő *megkéri őt*, hogy engedje ki néhány percre a gyermekét.) Itt a *távolságszabályozásban* fejeződött ki mindkét részlől az, hogy tisztelettel fordulnak egymáshoz hivatalos szülő–pedagógus szerepben, a *kérés* ténye és feltehetően udvarias, *magázódó nyelvi formája* is ezt támasztja alá.

– Hasonlítsátok össze egy tartalmában azonos, de más szereplővel eljátszott jelenettel! (Szülő helyett tanártárs legyen a belépő, aki kihív egy tanulót.)

A fenti jelenetekre szükség esetén készítsük is fel a vállalkozó gyerekeket: mit mondjon, hogyan mondja, hogyan viselkedjen!

Figyeltessünk meg más felnőtteket is a különféle szerepeik gyakorlása közben! Célszerű megfigyeltetni szüleiket a szomszédal, a boltossal, a munkatársakkal, a vezetőikkel stb. való beszélgetés közben. Próbálják megnevezni, melyik szerepük kívánt, illetve engedett meg lezserséget, gyengédséget, távolságtartást stb. (Lásd: *Feladatgyűjtemény* 3. feladat.)

A kisebb gyerekek megfigyelése, illetve utánzása is alkalmas arra, hogy a *szerepszerű* viselkedés nyelvi és nem nyelvi normáit felismertessük, tudatosítsuk a gyerekekben (*Feladatgyűjtemény* 4.). Mindkét megfigyelésre több napot adjunk a gyerekeknek, közben emlékeztessük őket, s kérjünk tőlük rövid jegyzeteket is a tapasztalataikról! (Például: „Hallottam, amikor apu azt mondta anyunak: – Ne haragudj, de ma ne várjatok a vacsorával, mert egy határidős munkámat holnap reggelre be kell fejeznem! A gyerekeknek üzenem, hogy majd holnap délután pótoljuk az elmaradt biciklizést. – Apu a férj és az apa szerepében mondta ezeket. Udvarias, de közvetlen és őszinte hangon beszélt.”)

A gyerekek önmagukat is figyeljék meg és elemezzék a *Feladatgyűjtemény* 5. feladatában megadott szempontok szerint. A pedagógus konkrét beszédteljesítményt, például egy beszámolót is megnevezhet az elemzés tárgyául. Jó, ha készítettünk rövid magnófelvételeket hétköznapi beszélgetésekről. (Például: egy matematikából jó, illetve rossz tanuló, egy hetes és a szünetben házi feladatot másoló gyerek stb. beszélgetnek a szerepüknek megfelelően.)

A feladatgyűjteményben szerepelnek még egyéb, önismeretet és szerepismeretet fejlesztő feladatok és játékok is.

Az egyes tanulótípusok és a velük való bánásmód

ê A kicsi szerepkészlettel rendelkező tanulónak adjunk előbb minél több megfigyelési, elemzési lehetőséget. (Például: „A következő héten te leszel az ügyeletesek vezetője. Ezen a héten az a dolgod, hogy megfigyeld, milyen szempontok szerint kell kiválasztani a gyerekeket a különböző helyszínekre; hogyan kell velük megbeszélni a kiválasztást; hogyan kell őket munka közben irányítani; hogyan kell a konfliktusokat kezelni stb. Figyeld meg azt is, hogy a mostani vezető milyen hibákat ejt, s szerinted hogyan kellett volna viselkednie helyesen! X napon meg fogom hallgatni a véleményedet.”) Szerencsés az efféle munkát összehangolni az osztályfőnökkel.

ê Vannak olyan gyerekek, akik talán túlzottan is alkalmazkodnak a kiemelt szerepben lévőkhöz, főleg a pedagógushoz. Szeretnének minden lehetőséget megragadni, hogy „jó szolgálatot” tehessenek.

Tapintatosan hárítsuk el az efféle törekvéseiket, s adjunk nekik olyan szerepet (felelősi funkciót), amelyben hasonló tevékenységet végezhetnek (például: segédanyagot, könyvet kell szétosztaniuk). Munkájukról a többiek előtt számoltassuk be őket!

ê A bő szerepkészlettel rendelkező, tapasztalt gyerekektől fokozottabban várjuk el a szociális szerephez méltó szövegalkotást és a nem nyelvi eszközök választékos használatát!

A tanulásirányítás normái

j A pedagógus soha ne éljen vissza a saját szociális szerepével együtt járó hatalommal!

j Ne engedje meg, hogy a gyerekek akár osztálytitkárként, akár hetesként, ügyeletesként stb. nyelvi vagy nem nyelvi durvasággal éljenek szerepük gyakorlása közben!

Tájékozódás a beszélés hibáiról és a terápiájukat végző szakmákról

Mit jelent a beszélés hibáiról való tájékozódás, és hogyan tanítjuk?

A kommunikációban bekövetkező zavarokról, létezésük tényéről már 4. osztályban is olvastattunk a gyerekekkel. (Ilyenkről mint az elhallgatás, a hazugság, a kétértelmű közlés, a közhely, a szóözön.)

Most a beszélés hibáit *előidéző feltételekről, a terápiájukat végző szakmákról, illetve a megelőzés módjairól* tájékoztatjuk őket *leíró szövegek olvastatása révén.*